

Algimantas Valantiejus

Radikalios mikrosociologijos gairės

Santrauka. Istorinė sociologijos raida atskleidžia, kad šiai disciplinai nuo pradžios būdinga metodologinio pobūdžio įtampa, kuri pastaraisiais dešimtmečiais išryškėja kaip dualizmas, o kartais netgi vidinis antagonizmas. Dualizmo priežastis yra iš esmės skirtingų pažinimo būdų – pagrindžiamojo ir diskursyviojo – plėtra. Yra ir papildoma problema. Pažinimo būdų skirtumus dažnai lemia objekto skirtumai, siejami arba su socialinėmis makro (plačios apimties), arba su mikro (siauros apimties) struktūromis. Nepanašūs tyrimo objektai reikalauja ne tik skirtingų pažinimo būdų, bet ir skatina nagrinėti esminius jų skirtumus. Šių skirtumų savivoka skatina užduoti reflektyvų klausimą: kaip pažįstama socialinė tikrovė? Nors dažnai kalbama apie „empiriškai tikrinamus“ santykius tarp „tolimų“ (makro) ir „artimų“ (mikro) struktūrų, tačiau tai tebėra viena pagrindinių disciplinos mįslių. Tiek makro, tiek mikrostruktūrų tyrimai reikalauja skirtingų teorinių prielaidų, metodologinių principų ir metodinių procedūrų.

Nors pastaraisiais dešimtmečiais pastebimas įvairių kokybinių tyrimų programų „atgimimas“, tačiau rečiau aptariamos šio atgimimo šaknys. Čia įrodinėjama, kad mikrosociologija, kokybinių tyrimų pirmtakė, yra savita metodologinė socialinių mokslų programa, kuriai svarbu ne tiek procedūrinė tyrimo technika, kiek individualių tarpdalykinių įgūdžių visuma, leidžianti procedūriškai aprašyti ir interpretuoti svarstomus reiškinius. Mikrosociologams svarbu išsiaiškinti, kuriuos „parankinius metodus“ pasirenka socialinių grupių nariai, tvarkydami savo kasdienes reikalus. Kaip tik todėl svarbu suprasti, kaip patys žmonės apibrėžia reikšmes. Plačiau nagrinėjamas keblus metodinis reikalavimas – laikytis skeptiškos nuostatos, kuri vengia tiek išankstinių teorių, tiek „visiems miesto taksistams žinomų“ naiviojo realizmo reikšmių.

Seno vilko, Normano Denzino, perspėjimas dėl socialinio realizmo

Įvairių profesinių sričių, įskaitant taikomąsias, sociologai per savo gyvenimą neišvengiamai – nuo keleto atsitiktinių kartų iki tęstinės savi-refleksijos – susiduria su disciplinos istorija. Vadinasi, bet kuris sociologas *potencialiai esti istorikas*, sąmoningai ar nesąmoningai perimantis arba vienus, arba kitus tradicijos dėmenis.

Negana to, kiekvienas sociologas neišvengiamai (nuo keleto kartų iki visiško išitraukimo) susiduria su metodologija. Priežastis – jau anksčiau nurodyta: sąmoningas ar nesąmoningas istorinių tradicijos sandų perėmimas yra arba pasyvus, arba aktyvus metodologijos pasirinkimas.

Dar daugiau: kiekvienas sociologas – kaip

tik todėl, kad jis yra „istorikas“, – sąmoningai arba nesąmoningai jaučia: yra dvi sociologijos. Viena iš jų yra teorinė, o kita – empirinė. Viena interpretuoja interpretuotus tikrovės tekstus, o kita – tiria „kietą“ tikrovę. Pirmoji yra silpna ir hermeneutinė, o antroji – kieta ir pozityvistinė.

Be to, objekto pasirinkimo požiūriu, yra „makro“ ir „mikro“ sociologijos. Jei dvi, tai dvi! Galima viltingai klausti: „Kam gi man, konkrečius tyrimus atliekančiam asmeniui, reikia Giddenso ar Habermaso (tegu šie žymūs filosofai, žinoma, tęsia savo darbą)?“ Galima šelmiškai klausti: „Ką gi man pasako konkretūs tyrimai, išskyrus vadinamąjį empirinį žaidimą: mėginimą

derinti sveiko proto nuostatas ir procentines išraiškas (tačiau tegu tyrėjai tęsia savo darbą – kiekybiškai išreikštos bendruomeninio tikėjimo tiesos svarbios žiniasklaidai, politikams ir administratoriams)?“

Tačiau dualistinį neapibrėžtumą gerokai sustiprina vidinė nuojauta, kuri sako, kad „makro“ ir „mikro“ problemos yra *viena ir ta pati* tikrovė, kurioje mokslininkai metodiškai gaudo „empirinius faktus“. Tačiau dalykų padėtį šiandieną visiškai sujaukia tai, kad empiriniai faktai vis dažniau aptinkami *ne išorinėje* („realioje“), bet *mąstymo ir argumentavimo* (!) logikoje. Taigi: socialinis realizmas, kaip, beje, ir socialistinis, pamažu užleidžia vietą *kitoms* kryptims.

Tačiau sociologijos dualizmas išlieka, o ypač tada, kai paaiškėja visų „matoma, bet nepastebima“ tiesa – *visuomenė yra tekstas*. Tirti socialinių tekstą – tolygu interpretuoti interpretacijas. Teksto reikšmės nėra „objektyvios“. Jos kinta kartu su parankiniais tikrovės konstravimo „metodais“. Taigi: ir tyrėjai, ir tiriamieji, ir klausantieji, ir apklausiamieji – kuria ir atkuria interpretuotus ir nuolat aktyviai interpretuojamus tekstus. Visa tai rodo, kad nėra „atskirų“ tikrovių. Tyrėjas neturi stebuklingų (objektyvių, neutralių ir universalių) galių, kurios leistų „išeiti“ už tekstų, tiksliau, už įvairių šnekos diskursų.

Dalykas tas, kad reikšmės nėra *neutralus* *saitas* tarp tyrėjo ir tariamai pasyvių veikėjų, kurie perima nesikeičiančius tikrovės apibrėžimus. Priešingai, reikšmės ir apibrėžimai kinta įvairiose socialinėse situacijose, skirtingose kalbos vartojimo aplinkose. Tikrovės faktų ir duomenų nėra *už* visuomenės. Kyla įtarimas, kad „dualizmas“ gali būti profesionalų darbą dirbančių asmenų išrasti profesiniai žaidimo variantai, kurie ilgainiui įteisina mi kaip mąstymo ir elgsenos modeliai.

Pridurtina, kad šis istorinio–metodologinio pobūdžio klausimas neabejotinai turi šventumo požymių. Tikėjimas „neutraliomis reikšmėmis“ (empiriniais faktais) yra „religinio“ sociologijos paveldo, dviejų šimtmečių institucinio įteisino

klausimas, kuris ragina paprastą narį 1) nuolat atlikti išpažintį kurioje nors konvencinėje institucijoje, kurią kartą pašventino „broliai senimonistai“; 2) padarius nuodėmę, dešimt kartų, laukiant tikėtino išrišimo, sukalbėti mintinai žinomą malda, – *tikiu socialiniais faktais ir pozityviosios bažnyčios įkūrėjais*.

Tačiau *ką reiškia* objektyvūs, realūs, pozityvūs socialiniai faktai? Verta paklausti kurio nors „seno vilko“, sakykim, Normano Denzino, kuris galbūt šitaip atsakytų:

„<...> šiandieną socialinis realizmas yra kritikuojamas. Jis apibūdinamas tik kaip viena naracinė strategija, kuri pasakoja istorijas apie pasaulį, esantį už mūsų.“ (Denzin 1992; 126)

Istorijos apie pasaulį, esantį „už mūsų“ gali būti įdomios ir neįdomios, nuoseklios ir nenuoseklios, gražios ir bjaurios, teisingos ir neteisingos. Tiesiog tai – *tik pasakojimai*, kaip ir kiti pasakojimai. Tačiau šie pasakojimai turi vieną sėnyvą ydą, susijusią su minėtomis „religinėmis“ mokslo tiesomis. Tikima, kad *šie pasakojimai* yra pagrįsti, o *visi kiti* – dėl „empirinio“ tikrinimo stygiaus – tik iš dalies pagrįsti arba visai nepagrįsti. Tai – „visokios“ teoretikų vingrybės, kurios užstoja šviesų ir optimistišką socialinio realizmo profilį.

Tikėjimo „pagrįstumu“ šaltinis – perskyra tarp *objektyvių* ir *subjektyvių* reiškinių. Objektyvius reiškinius galima *stebėti*, o subjektyvius, tarkim, susijusius su stebimų subjektų motyvacijomis, – *tik interpretuoti*. Interpretacijos niekada negali būti visiškai pagrįstos, bet jos gali būti daugiau ar mažiau patikimos, remiantis aiškiu kriterijumi: ar stebintysis gauna faktus tiesiogiai stebėdamas. Ar tai rodo, kad problema išspręsta? Ar stebintysis, stebėdamas „tiesiogiai“, stebi ir aprašo „objektyvius“ faktus? Kitaip tariant, ar čia tik nesusiduriama su hermeneutų problema, kurią jie sprendžia ramiai, neversdami tikėti savo interpretuojamų reiškinių *tikrumu* ir metodų *patikimumu* (nors ir jie, ypač anksčiau, nevengia kalbėti apie savo metodo *universalumą*).

O problema nemenka. Tirti socialinius reiškinius – lygu teikti skirtingų pasakojimų versijas. Ką daryti sąžiningam tyrėjui, siekiančiam gauti *objektyvius* rezultatus? Ką reiškia pasakymai: stebėti tiesiogiai, stebėti dalyvaujant, stebėti išsijaučiant, stebėti pasitelkiant sociologinę vaizduotę? Laikas pasinaudoti kito seno vilko, Jameso Spradley, pamokymu, aptinkamu jo knygoje *Stebėjimas dalyvaujant*:

„Tyrėjas, norėdamas atrasti paslėptus kito gyvenimo būdo principus, turi tapti *studentu*, o parduotuvių savininkai, pasakotojai ir vietiniai fermeriai – *mokytojais*.“ (Spradley 1980; 4)

Negali būti?! Juk šitaip klasikinės sociologijos principai, raginantys nepasitikėti „paprastų pasakotojų“ tiesomis, drąsinantys užimti nepriklausomo, atsieto stebėtojo laikyseną, čia apverčiami aukštyn kojomis. Kokybiniai tyrėjai!? Juk šitaip jūs niekada nesukursite pagrįsto, nuoseklaus, užbaigto, t.y. rezultatyvaus, pasakojimo! O ir mes negalėsime pateikti trokštamų objektyvių išvadų! Ir vėl dualizmo grėsmė: arba *stebėjimas atsijus*, arba *stebėjimas dalyvaujant*!

Negana to, antrasis būdas, rodos, neigia objektyviojo mokslo apie žmonių elgesį galimybę, tas pačias elgesio formas apibrėždamas vis kitaip, kviesdamas suprasti *kitą* gyvenimo būdą, remiantis *autentišku*, *vietiniu* požiūriu. *Kitų* kultūrų tyrimas, kaip teigia Jamesas Spradley, turi nagrinėti tris esminius, tačiau tarp savęs susijusius, *patyrimo* dėmenis: 1) tai, ką žmonės daro, 2) ką jie žino ir 3) kultūros artefaktus. Štai ir pagauname „kokybinį“ tyrėją tiesiog nusikaltimo vietoje – juk kalbama *ne apie faktus*, bet *artefaktus*. Ką gi jie *reiškia*? Sakykim, tai, jog vienoda *skaitymo forma* apima interpretacinę autentiškų pažinimų įvairovę:

„Neseniai įsėdau į priemiesčio traukinį, vykstantį iš vakarinio Čikagos rajono į centrą. Kai įlipau į trau-

kinį, buvo jau vėlyva popietė; vagone būriavosi saujelė žmonių. Juos visus jungė bendra *kultūros elgesio* – *skaitymo* – forma. Žmogus, stovintis vagonų sujungimo perėjoje, savo rankose laikė *Chicago Tribune*, įdėmiai žiūrėdamas į mažytes raides ir triukšmingai versdamas puslapį po puslapio. Priešais jį stovėjo jauna moteris ir skaitė minkštais viršeliais aprauktą knygą, atitolinusi ją maždaug dvylika colių nuo savo veido. Ji nežymiai linksėjo galva, akimis vedžiodama iš vieno puslapio apačios į kito puslapio viršų. Priekinėje vagono dalyje studentas skaitė storą vadovėlį, rašikliu braukdamas žodžius ir sakinius. Priešais mane sėdėjo žmogus ir atidžiai tyrė savo nusipirktą bilietą. Kurį laiką stebėjau aplinką, o paskui – atsisėdau, pasižiūrėjau pro langą ir perskaičiau vandentiekio tarnybos skelbimą, reklamuojantį savo galimybes – atkimšti užkimštus kanalizacijos vamzdžius. Mus visus jungė ta pati kultūros elgesio forma – skaitymas.“ (Spradley 1980; 3)

Tiesioginis dalyvavimas leistų glaustai, rezultatyviai ir „objektyviai“, neiškreipiant faktų, aprašyti pirmąją minėtą veiksnį – žmonių *elgesį*. Ir netgi padaryti keletą aprašomųjų išvadų. Tačiau kaip, neiškreipiant objektyvaus stebėjimo faktų, sužinoti apie *kitų veiksmių* veiką? Kaip šiuos įvairius veiksmius susieti? Kaip išvengti redukcinio, scientistinio aprašymo, tačiau kartu savo turinčiomis interpretacinėmis įžvalgomis suteikti vilties kitiems tyrėjams? Čia aptarsime šios problematikos ištakas, o drauge ir dabartines gaires – potencialius mikrosociologijos ir kokybinių tyrimų ryšius.¹

Konvencinių sociologijos sąvokų kritika

Nors pastaraisiais dešimtmečiais pastebimas įvairių kokybinių tyrimų programų „atgimimas“, tačiau rečiau aptariamos šio atgimimo šaknys. Todėl pažymėtina, kad mikrosociologija, kokybinių tyrimų pirmtakė, yra savita metodologinė socialinių mokslų programa, kuriai svarbu ne tiek procedūrinė tyrimo technika, kiek individualių tarpdalykinių *įgūdžių* visuma, leidžianti procedūriškai aprašyti ir interpretuoti svarstomus reiškinius.

¹ *Tyrimo dalyvaujant* metodas, kaip pažymi Arūnas Poviliūnas, yra palyginti naujas sociologijos metodas (Poviliūnas 2002). Tačiau jis turi gilią istorines ištakas, kurios aptariamos šiame straipsnyje.

Mikrosociologams svarbu išsiaiškinti, kuriuos „parankinius metodus“ pasirenka socialinių grupių nariai, tvarkydami savo kasdienius reikalus. Jų įgyvendinami būdai retai yra universalūs. Kaip tik todėl svarbu suprasti, kaip patys žmonės apibrėžia reikšmes. Pagrindinis klausimas yra tas: kaip „dalyvaujantiems stebėjimams“ galima atpažinti kuriamas kasdienybės reikšmes. O kebliausias metodinis reikalavimas – laikytis skeptiškos nuostatos, kuri vengia tiek išankstinių teorinių, tiek „visiems žinomų“ naiviojo realizmo reikšmių (tikėjimo, kad visi žmonės „beveik taip pat“ apibrėžia objektus, įvykius ir patyrimą).

Mikrosociologija atsisako universaliojo, visiems atvejams taikomo metodo, nes pažinimo galimybės yra kontekstinės, jas riboja vietos ir laiko situacijos. Svarbiausia tyrimo dalis esti ne „metodas“, bet kūrybiškas tyrėjas, kuris, remdamasis supratingomis „stebėjimo dalyvaujant“ nuostatomis, aprašo, kaip situaciškai kuriamos socialinių sąveikų reikšmės, kaip apibrėžiama tikrovė ir jos prasmės, kaip susidaro kasdieną konstruojamas „socialumas“ – organizuotos narių sąveikos.

Vadinasi, tyrimo „metodas“ negali apsiriboti tik formaliomis reguliuojančiomis taisyklėmis, kurių tikslinė paskirtis – „baigti“ tyrimą ir „pateikti“ galutinius rezultatus. Svarbus mikrosociologijos įnašas – tęstinis pažinimo būdas, kuris pakartotinai tikrina savo galimybes, ieško naujų tikrovės supratimo priemonių, derina formą ir turinį, atsižvelgia į skirtingų kalbų ir diskursų įvairovę, atskleidžia kokybinius šnekos ir rašymo bruožus. Kaip tik todėl vienas pagrindinių tyrimo/pažinimo tikslų – problemišškai derinti pažinimo būdus ir empirinę medžiagą, neskiriant tyrimo rezultatų, kaip „grynųjų“ mokslinės minties išvadų, nuo tęstinio rašymo proceso.

Be etnometodologijos, svarstomais aspektais itin svarbios – *simbolinės sąveikos* teorijos, kurios paprastai siejamos su empiriškesnėmis galimybėmis suprasti socialinius komunikacijos procesus, simbolių vartojimą, interpretaciją – tęsti-

nus socialinio veiksmo sandus. Plačiai ir gana laisvai apibrėžtas *simbolinės sąveikos teorijų* pavadinimas čia siejamas su gyvybingiausia Šiaurės Amerikos filosofine ir sociologine tradicija. Formuojantis šiam paveldui itin svarbi buvo *pragmatizmo filosofijos* tradicija (Ch. S. Peirce'o, J. Dewey, W. Jameso, Ch. H. Cooley'io ir G. H. Meado idėjos), kuri derino metodinius ir praktinius filosofijos aspektus, griežtą mąstymą ir patyrimo teikiamus duomenis.

Sakykim, *simbolinio interakcionizmo kryptis* iš esmės vadovaujasi trimis paprastomis prielaidomis: 1) žmonių santykį su daiktais apibūdina reikšmės, siejamos su šiais daiktais; 2) tokių daiktų reikšmė atsiranda iš socialinės sąveikos, kuri vyksta tarp žmogaus ir jo pašnekovų; 3) šios reikšmės prižiūrimos ir valdomos interpretuojant, kai asmuo tyrinėja daiktus, su kuriais jis susiduria (Blumer 1998; 147).

H. Blumerio teigimu, ši paprastą požiūrį ignoruoja arba užgožia bemaž visos šiuolaikinės sociologijos ir psichologijos kryptys. *Reikšmė* yra laikoma arba savaime suprantamu dalyku (ir dėl to sumenkinama tarsi nesvarbus dydis), arba ji išterpia kaip paprasčiausiai *neutralus saitas* tarp veiksmų, darančių įtaką žmonių elgesiui, ir paties elgesio, kaip šių veiksmų padarinio.

„Neutrali reikšmė“ – dogminis vadovėlinių tyrimų tradicijos komponentas, kurio šiandieną kratosi įvairios kokybinių tyrimų formos. *Neutrali reikšmė* sunyksta drauge su *neutraliu mokslininku*, o *reflektyvi nuostata* pakeičia konvencinį empirinių tyrimų *metodą*.

Kalbant glaustai, tačiau iš esmės: kokybinių tyrimų metodologija yra dviejų senų tradicijų – europinės *hermeneutinės* ir amerikinės *pragmatizmo* – vaikai. Mikrosociologijos kryptys tik sukonkretina metodologinius turtingo paveldo principus, remdamosi svarbiais pastarųjų dešimtmečių „post-“ pokyčiais. Metodiniu požiūriu, šis *sukonkretinimas* yra revoliucinis. Kodėl?

Kad ir minėtas *tyrimas dalyvaujant*: tyrėjas tampa *laikinu* savaime suprantamos tyrimo ap-

linkos nariu. „Laikinumo“ aspektas reikalauja atsikratyti išankstinių nuostatų ir stengtis suprasti vietas ir laiko aplinkybes taip, kaip jas supranta šios aplinkos nariai. Taigi išankstinė *hipotezė* (pamatinė kiekybinių tyrimų metodo ir – nenoriai pripažįstamo – deducinio samprotavimo būdo dalis) turi būti suvaržoma pasitelkiant skeptišką nuostatą. Tačiau, antra vertus, indukciniis empirinių duomenų kaupimo būdas nėra tik paprastas sumavimas, klasifikavimas ir asociacinių ryšių nustatymas. Į interpretaciją įtraukiami *visi* sąveikaujantys dalyviai – tyrėjai ir tiriamieji. Tyrimo metodologiją lemia iš anksto nesusisteminta, kintanti *sąveika* – parankiniai simbolinių reikšmių apibrėžimo būdai, kuriais vadovaujasi nariai. Klausimą „kiek kartų?“ keičia klausimai „kaip?“, „kodėl?“, „kuriomis taisyklėmis vadovaujantis?“.

Taigi: nors ir rizikinga pernelyg dažnai vartoti Thomas Kuhno terminus „normalus“ ir „revoliucinis“, tačiau šie terminai žymi aiškų lūžį, pereigą. Jie didele dalimi padeda suprasti, kodėl šiomis dienomis sociologai linkę vartoti žodžių derinius, įtraukiančius pažyminius „dalyvaujantis“, „kritiškas“, „reflektyvus“, „metaforiškas“, „poetišką“.²

Tai – sociologijos, kaip reflektiviojo pažinimo būdo, perspektyvų klausimas. *Pažinimo poetika* naujai peržiūri senuosius klausimus „apie metodą“. Ne išimtis ir čia svarstoma tema. Juk kiekvienas sociologas, nutuokiantis apie šiuolaikines madas, vartodamas pažyminį „kokybinis“, vis dėlto susiduria su profesinio darbo kriterijų problema. Kriterijų problema toli gražu nėra menka. Kriterijų pasirinkimas, jų lankstumas, atviros panaudojimo ir kaitos galimybės – visa tai ne tik madingų krypčių, bet ir jų panaudojimo galimybių klausimas. Dalykas paprastas: kintančias sociologijos taisykles atidžiai stebintis dis-

ciplinos istorikas žino, kad už kiekvieno madingo pažyminio slypi dogmatizmo, redukcionizmo, determinizmo spąstai. Kokybinių tyrimų, įskaitant tyrimo dalyvaujant, paskirtis – gerokai platesnė, gilesnė ir radikalesnė:

„Tyrimo dalyvaujant šalininkų ambicijos didesnės nei naujo metodo į akademinę sociologiją įtraukimas. Vieniems – tai nauja socialinių mokslų paradigma, antriems – sociologų teikiamos socialinės paslaugos, tretiems – socialinius pokyčius generuojanti socialinė praktika, dar kitiems – tai iššūkis akademiniam sociologiniams tyrimams. Visais išvardintais atvejais „tyrimas dalyvaujant“ tarytum kėsina į klasikinį akademinės sociologijos kanoną ir į jos hierarchizuotą sąrangą, apimančią akademinę veiklą nuo metodinio kanono požiūriu taisyklingų empirinių tyrimų iki gautus duomenis interpretuojančių socialinių teorijų. Būtent todėl terminas „tyrimas dalyvaujant“ tiksliau nei terminas „dalyvavimo metodas“ išreiškia šio tyrimo šalininkų ambicijas. Taigi tyrimas dalyvaujant, jo šalininkų nuomone, toli gražu nėra tik dar vienas empirinių tyrimų metodas.“ (Poviliūnas 2002; 44)

Taigi: kokie yra tinkami sociologinio tyrimo/pažinimo kriterijai? Ar tai griežtos, formalaus pobūdžio taisyklės? O galbūt – kūrybinio pobūdžio įgūdžiai? Juk tik parašęs pirmuosius glaustos mokslinio straipsnio *santraukos* žodžius, sociologas susiduria su dilema, aiškiai ar numanomai suprasdamas „kiekybinio/kokybinio“ pasirinkimo, kaip procedūrinės veiklos, svarbą ir vertę.

Glausto ir taupaus rašymo dilema yra ta: viena vertus, kiekybiniu požiūriu, glausta santrauka privalo apimti tik svarbiausius teiginius, sąvokas ir išvadas; o kita vertus, kokybiniu požiūriu, svarbu *visuminis tekstas*, kaip *profesinės šnekos* galimybių (platesnio termino negu tik *rašymas*) perteikimas. Šiedu vertybiniai pasirinkimai – kalbant apibendrintai, arba sausa rezultatų statistika, schemos, lentelės, arba kompleksiški įrodinėjimo, įtikinėjimo, retorikos, poetikos klausimai – yra

² Iš karto reikia pažymėti, kad skiriamieji mikrosociologijos bruožai yra *radikalūs*. Čia svarstomu požiūriu terminas „revoliucinis“ reiškia: nei sociologija, nei kuris kitas socialinis mokslas neturi siekti „būti panašūs“ į normalųjį-rutininį mokslą, kurio sritį sudaro reikšmingų (*tam tikru* pasirinktu atžvilgiu) faktų nustatymas, faktų sugretinimas su teorija ir teorijos plėtojimas. Todėl terminas „revoliucinis“ sietinas ne su rezultatu, bet – *procesu, problemišku* ir netgi *krizės savivoka*. Naujų paradigimų galimybių suvokimas yra „revoliucinė“ mokslo jausena. Th. Kuhno vartojama kertinė „revoliucijos“ sąvoka (Kuhn 2003) žymi svarbią koncepcinę ribą, kuri apibūdina šiandienos socialinių mokslų „iki“ ir „po“ padėtį (plačiau apie tai žr.: Valantiejus 2004b).

idealieji tipai, kurių grynųjų pavidalų tikrovėje neaptiksim. Profesinei veiklai visada gresia pavojus – paviršutiniškas požiūris į abu minėtus tipus. Tiek vienu, tiek ir kitu atveju šie būdai gali remtis naudingais papuošimais, sakykim, skaitmeninėmis „pagrįstų išvadų“ manipuliacijomis arba gausiomis (tam tikra prasme irgi „skaitmeninėmis“) nestruktūrizuoto interviu ištraukomis.

Nors šiandieną sociologai daugiau ar mažiau yra perpratę Ludwigo Wittgensteino pamoką (tai, kad prasmę atskleidžia *kalbos vartojimas*), vis dėlto iki šiol dažniau vienpusiškai taikomos pozityvistinės tekstų rašymo taisyklės, kurios reikalauja „glaustai“ ir „rezultatyviai“ pateikti tai, ką sudaro sudėtinė pažinimo būdų ir vartojamų profesinės šnekos priemonių visuma, kurios paskirtis – įtraukti skaitytoją/klausytoją į dialogą, sužadinti jo dėmesį. Tai rodo, kad pagrindinė tyrimo metodo dalis yra rašymo būdo savirefleksija:

„Kokybinio tyrimo – kitaip negu kiekybinio, kurio interpretacija remiasi lentelėmis ir santraukomis, – prasmė perteikiama visame tekste. Jeigu literatūros kūrinių negali apibūdinti „siužeto santrauka“, tai ir kokybinio tyrimo – jo reziumė. Kokybinį tyrimą reikia perskaityti, o ne skanuoti; jo prasmė – skaitymas.“ (Richardson 2003; 501).

Ne skanuoti, bet skaityti. Šį pagrindinį principą jau daugelį dešimtmečių plėtoja mikrosociologija, kurią vadovėlinė klasifikacija ne visai tinkamai dalija į dvi tarp savęs susijusias – simbolinio interakcionizmo ir etnometodologijos – kryptis. Šioji kryptis drąsiai gali būti vadinama „metodologiniu siaubu“³, kuri neretai kelia, o ypač pirmąkart su ja susipažįstančiam asmeniui, reflektyvios jos nuostatos.

Ir iš tikrųjų: abiejų minėtų krypčių pradinin-

kai yra metodologiškai radikalūs ir – bent jau iš pirmo žvilgsnio – „keisti“ sociologai. Herbertas Blumeris vadinamas pozityvistinės pakraipos empirinių tyrimų „duobkasiu“, o Haroldas Garfinkelis – metodologiniu konvencinės sociologijos kritiku ir „emociškai abejingu“ agnostiku⁴, kuris, užuot domėjęs racionalistinėmis klasikinės sociologijos gairėmis, kryptingai tiria „matomus, tačiau nepastebimus“ kasdienybės etnometodus.⁵

Metodologiniai keblumai prasideda iš karto, kai tik mėginame apibrėžti svarbiausią mikrosociologijos domėjimosi sritį. Tokią dalykinę sritį sudaro *kintančios, situaciškai apibrėžiamos* socialinės sąveikos, kurios rodo, kad tiek sąveikaujantys veikėjai, tiek juos stebintys tyrėjai įtraukti į interpretacines praktikas. Jie visi esti dalyvaujantys stebėtojai ir „praktiniai metodologai“, kurie pertvarko socialinę tikrovę, įskaitant šneką, tekstus, interviu, užrašus, nuorodas, užuominas, gestus ir t.t., į vadinamąsias „reprezentacijas“.

Paprastai žmonės, pasitelkdami simbolius, kūrybiškai plėtoja naracines bendravimo - įpročių, rutinos, bendrųjų reikšmių - formas. Nors šios formos gali būti *aiškiai išreikiamos*, tačiau didžioji dalis reikšmių yra *numanomos*. Šioji „paslėpta“ dalis yra dalykas, kuris domina simbolinės sąveikos teorijas. Pabrėžtina, kad sociologinės simbolinės sąveikos kryptys ne tiek interpretuoja simbolius, kiek nagrinėja prasmų kūrimo procesus. Šiuose laikiškuose procesuose vartojami subjektyvūs socialinės tikrovės apibrėžimai ir simboliai, kuriais remdamiesi individai bendrauja su kitais, struktūrizuodami socialinės sąveikos formas.

Metodologiškai radikalūs „stebėjimo daly-

³„Metodologinis/metafizinis siaubas“ nėra nei naujas, nei retai vartojamas pavadinimas. Sakykim, „metodologiniu siaubu“ vadinama H. Garfinkelio plėtojama *reflektyvumo ir indeksiškumo* tematika (Woolgar 1988). Vieną įstabiliausių koncepcinių improvizacijų šia tema parašė Leszekas Kołakowski (Kołakowski 1993).

⁴ Pasakymas „emociškai abejingas“ yra šiek tiek prieštaringas, turint mintyse, kad ir abejingumas esti emocinės laikysenos tipas. Galbūt todėl Garfinkelis, teigiantis esąs agnostikas, kai svarstomi etnometodologijos santykio su konvencine sociologija klausimai, vis dėlto niekaip neįtikina sociologų bendruomenės, kuriai nepavyksta suprasti, „kaip gi galima ‚šito‘ išvengti?“ (Dennis 2003; 152)

⁵ Plačiau apie šiuos autorius ir jų koncepcijas žr.: Valantiejus 2004a; 758–91; Valantiejus 2005; i-xxv.

vaujant“ skverbimasis į reprezentacijas (į empirinėmis pagrindžiamosiomis procedūromis apibrėžiamus *faktus*) silpnina kaupiamojo mokslo statusą. Privilegiuotos mokslininko padėties ir pagrindžiančiųjų/transcendentalinių kriterijų atsisakymas rodo, kad „auksinis“ mokslinių atskaitų amžius baigiasi. Kiekybinių tyrimų *reprezentacijos* (faktai, duomenys, statistinės analizės rezultatai ir t.t.) praranda aiškumą, paprastumą, tikslumą.

Socialiniai mokslininkai sutrinka, suprasdami, kad mokslo dėmenys yra prieštaringi, kritiški, kontekstiniai, susiję su vietos ir laiko atžvilgiu *indeksišku*⁶ lūkesčių pagrindu. Šie pokyčiai skatina grįžti prie humanitarinių šaknų ir prisiminti „objektyviojo“ mokslo vardu pabrėžtinai naikintus *subjektyvumo, kontekstiškumo, laikiškumo, kintamumo* sandus.

Kaip tik todėl mikrosociologų metodai nėra labai griežti, formaliai struktūrizuoti. Dar daugiau: tai *parankiniai* skirtingų priemonių derinimo, reikšmių ir reprezentacijų interpretavimo būdai, kurie dažnai įtraukia ir numanomas problemas, mįsles, paradoksus. Atkreiptinas dėmesys ir į sąvokas: interpretacinė reikšmių kūrimo *praktika* nėra tokia stabili, kaip, sakykim, „vertybės“, „normos“, „vaidmenys“, „padėtys“, „statusai“, „sankcijos“ ir kt. įprastos sociologijos sąvokos. Tradicinės sociologijos kryptys įrodinėja, kad individai „atlieka“ – kaip socialinės sistemos marionetės – tuos *socialinius vaidmenis*, kuriuos iš anksto numato socialinė sistema:

„Sociologinė mintis retai pripažįsta ar įvardija visuomenės kaip sudarytas iš individų, kurie turi savimonę. Veikia tariama, kad žmonės yra tik organizmai, turintys tam tikrą organizaciją, susijusią su

jėgomis, kurios jais žaidžia. Dažniausiai, nors ne visada, šios jėgos yra įkurdinamos visuomenės sandaroje, kaip yra „socialinės sistemos“, „socialinės struktūros“, „kultūros“, „statuso padėties“, „socialinio vaidmens“, „papročių“, „institūtų“, „kolektyvinės reprezentacijos“, „socialinės situacijos“, „socialinės normos“ ir „vertybių“ atvejais. Prielaida ta, kad žmonių, kaip *visuomenės* narių, elgesys yra šių veiksmų ar jėgų, žaidžiančių jais, raiška. Žinoma, tai - loginė padėtis, kuri būtinai pasitelkiama, kai mokslininkas aiškina jų elgesį ar jų elgesio atkarpas remdamasis vienu ar kitu socialiniu veiksmu. Individai, kurie sudaro visuomenę, yra apibūdinami kaip laidininkai, kurie praleidžia tokius veiksmus. Šioji nuostata, ar požiūrio taškas, neigia, ar bent jau nepaiso, kad žmonės turi savimones (*selves*) – kad jie veikia darydami nuorodas sau patiems.“ (Blumer 1969; 83)

Kaip tik todėl sociologija, besivadovaujanti *apklausų ir kiekybinių tyrimų* metodika ir tirianti „socialines grupes“, skaičiuojanti „vidurkius“, yra *nerealistinė*, nes visiškai nepaiso esamų empirinių apibrėžimų ir situacijų, kuriose žmonės sąveikauja. Sąveika rodo tai, kad nuolat kintančiose situacijose žmonės kuria ir atkuria šiuos „vaidmenis“, „padėtis“ ir „funkcijas“. Kiekvienas veikiantis asmuo įgyvendina šiuos dalykus *kitaip*, konstruodamas reikšmes, formuodamas savimones identitetą ir kurdamas prasmes. Jau vien dėl šios priežasties sociologinės veiklos kriterijai turi būti ne teoriškai apibrėžti *kintamieji dydžiai*, bet *supratingos sąvokos*.

Metodologinio siaubo nuojauta: mikrosociologija kaip impresionizmas

Žodelytis „mikro–“ nėra būdingas lietuvių kalbai. Tai – retai vartojama, vadinasi, neįprasta, sudurtinių žodžių dalelytė. Tačiau ji įvardija *įprastą* kasdienį patyrimą ir intersubjektyviojo supratimo bruožus. Šie bruožai yra artimi, savaime su-

⁶ Indeksiskumas (*indexicality*) – skiriamasis šnekos požymis (sakykim, „tai“ arba „tas“). Jeigu norime išsiaiškinti konkrečių žodžių nuorodas, svarbu žinoti kontekstą. Vadovaudamiesi Ludwigo Wittgensteino analize, etnometodologai teigia, kad visi pasakymai yra *indeksiniai* – jų prasmė ir nuorodos susijusios su konkrečiu kontekstu, pavyzdžiui, biografinėmis nuorodomis. Pasakytų dalykų supratimas remiasi kalbėtojo ir klausytojo gebėjimais vadovautis *abipusiškai numanomomis* prasmėmis. Pavyzdžiui, sakyti, kad veiksmai racionalūs – tolygu teigti, kad jie yra nuoseklūs, pasirinkti, planingi, metodiški, pažinūs. Tačiau apibrėžiama veiksmo prasmė nėra „užbaigta“, ją galima naujai interpretuoti. Veiksmai kuria savitą prasmę, nes juos įgyvendinti – lygu pripažinti jų esamą statusą. Šios prasmės „atskleidimas“ arba „interpretavimas“ remiasi dalyvaujančių narių gebėjimais kurti prasmę atsižvelgiant į konkrečius veiksmus, įgyvendinamus vietinėse situacijose.

prantami, žinomi ir pažįstami asmenims, kurie sudaro konkrečią socialinę aplinką. Šios aplinkos dalyviai, interpretuodami artimo ir įprasto gyvenamojo pasaulio reikšmes, kuria jiems pažįstamus mikropasaulius. Pažinti tokią mikrotikrovę – tolygu suprasti jos susidarymo procesą, nuolatinę kuriamų reikšmių kaitą ir kasdienybės „metodų“ įvairovę.

Mikrosociologijos paskirtis – socialinių sąveikų tyrimai, padedantys atskleisti vidinius, simbolinius socialumo procesus. *Socialumas* yra interpretacijos, savirodos ir abipusių apibrėžimo procesų padarinys. Simboliniai naracijų, sakykim, gyvenimo istorijų, konstravimo procesai nėra statiški kultūros duomenys, arba „neutrali aplinka“, kurioje perstatinėjami kintamieji dydžiai. Priešingai, socialinių formų savitumą, jų kaitą lemia socialinio konstravimo procesai.

Taigi, priešingai negu buvo tvirtinama ilgą laiką, *analitinė praktika* – ne tiek pagrindžiamoji (t.y. susiejanti išankstinius teorinius teiginius ir empirinius duomenis), kiek kūrybiška, subjektyvi, etnografinė, abejojanti, tardalykinė, poetiška:

„Poetika yra tematika, kuri paprastai siejama su sistemišku literatūros tyrimu, tačiau jos ryšiai su antropologija yra keleriopi, o ypač šiomis dienomis, kai vis labiau domimasi tekstais, kaip „kultūros artefaktais“. Vienas aiškus ryšys yra tas, kad antropologija, kaip ir kitos disciplinos, yra „literatūriška“, nes įgyja informaciją pirmiausia pasitelkdama rašymą. Šis tekstinis pagrindas, būdingas ir konvenciniams poetikos tyrimams, leidžia sutelkti dėmesį į teksto konstravimą, jo autorinę kilmę, semiotinį elgesį, diskurso prasmės konstravimą ir apskritai – į visas filosofines ir kritines problemas, sietinas su mimeze – patyrimo formų, ypač problemišku, reprezentacija ir sėkminga komunikacija.“ (Brady 2003; 542)

Tiek socialinio, tiek sociologinio teksto *konstravimas* yra sudėtingas reiškinys. Tai – „slepimas pasaulis“, kurį mes linkę matyti, bet nepastebėti. Šio, iš daugelio smulkių ir prieštarin-

gų dalelyčių sudėto, pasaulio pagrindo lūkesčiai netarpiškai susiję su platesnėmis socialinėmis struktūromis. „Langas“ į šią tikrovę yra supratingos sąvokos.

Atkreiptinas dėmesys į kai kurių šiuolaikinių sąvokų istorines trajektorijas. Pavyzdžiui, tris giminingas kryptis – mikrosociologiją, kokybinius tyrimus ir postmodernizmą – jungia *brikoliažo* sąvoka. *Brikoliažas* yra montažo metodas – individualūs įgūdžiai, leidžiantys jungti į visumą parankinius praktikos dalykus, ypač neišleidžiant iš akių smulkių situacinių detalių. Šio montažo dalis sudaro įvairūs interpretacinių, pozityvistinių metodų, naracinių būdų, netgi skirtingų teorinių prielaidų, politinių nuostatų deriniai. Dalinis pagrindimas, socialinė kritika, eseistika, etnografinių lauko metodų, šiuolaikinių audio ir video priemonių naudojimas, žurnalistinio aprašymo, laisvos meninės improvizacijos intarpų įtraukimas – visa tai nėra svetima minėtoms kryptims.⁷

Be to, neramiai nuteikia ar netgi šokiruoja tai, kad *pakartotinai* ir *kitaip* („Galbūt jau nebe pasitikima tradicinės sociologijos pažinimo būdais?“) nagrinėjami įprasti sociologijos dalykai: *individo* ir jo *socialinės aplinkos* santykis, kuris pertvarkomas į *interpretacinių sąveikos procesų* tyrimus. Dabar svarbu tai, *kaip* paskiras individas apibrėžia, interpretuoja, konstruoja reikšmes, kurias jam teikia konkrečios socialinės situacijos, t. y. abipusiai sąveikų mainai tarp organizuotos socialinės grupės narių.

Jeigu trumpai atsikvėpdami nuo profesinę savijautą stingdančios „metodologinio siaubo“ nuojautos pasitelktume meno krypčių analogijas, tai pirmoji atklydusi mintis ragintų lyginti mikrosociologiją su impresionizmu. Tai, galima sakyti, koncentruota betarpiškų sąveikų analizė,

⁷ Jeigu pridurtume, kad savirefleksyvumas, t.y. paradoksalus savo stebėjimo būdo stebėjimas, irgi yra neatskiriama „metodinio brikoliažo“ dalis, tikriausiai suprastume, kodėl „postmodernizmas“ kartais pavadinamas kairiosios Senos pakrantės „manierizmu“ (žr.: Gellner 1993).

ypač vertinanti pirminius situacijų apibrėžimus⁸, reikšminius spalvų ir atspalvių derinius. Gerai išžiūrėjus galima pamatyti smulkius, tačiau reljefiškus reikšmių ruožus, kurie, kaip interpretuojama pačių veiksmo dalyvių praktika, struktūriuoja miglotą ir ne visai pažinią „visuomenę“.

Mikro–pasakojimas tiksliai neatspindi „išorinės tikrovės“, kurią, tiesą sakant, pastebėti nelengva. Tačiau smulkiuose socialinių sąveikų dialoguose galima atpažinti pirminius pačių dalyvių (o ne socio–logų) interpretacinius apibrėžimus, subjektyvius sąskambius ir stilistines nuotaikas. Čia, žinoma, neaptiksime aiškios ir nuoseklios konvencinio *nuo–iki* aiškinimo, arba *priežasties–padarinio*, sekos. Ir vis dėlto situaciniai apibrėžimai, subjektyvios raiškos detalės, pakartotinai interpretuojamos gyvenimo istorijos sudaro socialinę–psichologinę visumą, kuriai būdinga reljefiška ir santykiškai suvokiama tekstūra.

Apibendrinant galima nurodyti kai kuriuos skiriamuosius šios krypties požymius, kurie rodo, kad mikrosociologija yra 1) „kita“ įprastos profesinės švytuoklės pusė – makrosociologijos alternatyva, 2) maištinga normalių metodinių procedūrų kritikė, 3) kokybinių metodų, silpninančių kiekybinių tyrimų imperiją, pirmtakė; 4) humanitarinė meninės kilmės kryptis, reikalaujanti interpretacinio meistriškumo, stilistinio individualumo, sociologinės vaizduotės, „geros akies“ ir parankinio meistriškumo įgūdžių; 5) impresionistinė, galbūt netgi eklektiška, metodologija, jungianti skirtingas dalykines tradicijas; 6) neįprastas *stebėjimo dalyvaujant* būdas, skatinantis kūrybiškai taikyti turtingą hermeneutinį paveldą; 7) įvairios procedūros, rodančios išskirtinį dėmesį sveiko proto nuostatoms, kurios pa-

deda aptikti numanomus pagrindo lūkesčius, darančius poveikį teorinei racionalizacijai; 8) dialektinė (ir ironiška, ir mokslinė) nuostata, perteikianti dvilypią požiūrį į tyrėjo vertybes: viena vertus, primygtinai neperšanti mokslinio „neutralumo“, o kita vertus, objektyviai, t.y. kompleksiskai, atsižvelgianti į skirtingus tyrimo dėmenis.

Mikrosociologija – kokybinių tyrimų ištakos

Įprastas, vadovėlinis *mikrosociologijos* apibrėžimas lyg ir nežada nieko neįprasto. Tai – viena pagrindinių sociologijos šakų, kuri tiria *nedidelės apimties* socialines sąveikas:

„Kasdienio elgesio, kaip betarpiškų sąveikų situacijų, tyrimas paprastai vadinamas *mikrosociologija*. Čia analizės lygmuo – individai arba mažos grupės. Ši kryptis skiriasi nuo makrosociologijos, kuri nagrinėja plačios apimties socialines sistemas, sakykim, politinę sistemą arba ekonominę tvarką.“ (Giddens 2001; 83)

Suprantama, pasakymas „mažos apimties socialinės sąveikos“ verčia šiek tiek suklusti. Dėl *artimo* socialinių sąveikų pobūdžio (tai, beje, nėra pakankamai įdomus reiškinys tradicinei sociologijai) mikrosociologijai paprastai rūpi ne statistika, bet supratingas konkrečių sąveikų stebėjimas. *Supratingų sąvokų* kūrimas, arba gebėjimas stebėti abipusių sąveikų *pagrindo lūkesčius*, formuoja minties ir stiliaus požiūriu savitą būdą, kuris kritiškai sieja vartojamas sąvokas ir reflektvų empirinį gyvenamojo pasaulio pagrindą. „Dalyvaujančio“ tyrėjo išitraukimo į gyvenamąją aplinką įtampa atskleidžia kai kuriuos svarbius šios krypties, tiksliau, tendencijos, bruožus.

Pirma, smulkios sąveikos leidžia sistemiškiau stebėti ir detaliau aprašyti *subjektyvius* tikrovės

⁸ *Situacijos apibrėžimas* – viena pagrindinių simbolinio interakcionizmo sąvokų, skatinanti atsižvelgti į sąveikos procesą ir simbolinį reikšmių susidarymą. Tokia samprata ragina kritiškai vertinti tariamai stabilias socialines *normas* ir *vertybes*, kuriomis dažniausiai manipuliuoja makrosociologinės kryptys, savo analizę pradėdamos teorinėmis „visuomenės sandaros“ schemomis. Kitaip negu statiški normų ir vertybių socializacijos modeliai, kurių paskirtis – susidoroti su formaliaisiais savo kuriamų pasakojimų prieštaravimais, mikrosociologų „modeliai“ sudaromi, galima sakyti, iš *dialoginės šnekos* atkarpų, kurios kupinos tariamų ir realių prieštaravimų, socialiai konstruojamų reikšmės apibrėžimų, vietos ir laiko detalių, socialinių vaidmenų (*savęs pateikimo* kasdienėse situacijose), kuriuos reikia improvizaciškai kurti prieš imantis konkreto veiksmo.

konstravimo bruožus. Dar kartą pažymėtina, kad subjektyvių bruožų tyrimas šiomis dienomis tampa „objektyviai“, profesiskai įteisinama tyrimo sritimi, kaip ir, sakykim, didelių struktūrų – institutų ar visuomenės – analizė arba kiekybinių apklausų praktika.

Antra, mikrosociologija padeda atskleisti konkrečią prasmų kūrimo pragmatiką. Pabrėžtina, kad interpretuojančių tyrėjų paskirtis – stengtis *neatskirti* interpretuojamų asmenų veiksmų ir jų saviinterpretacijos, kurią Herbertas Blumeris tiksliai vadina *saviroda*.⁹ Toks atskyrimas, mikrosociologų požiūriu, būdingas konvencinei sociologijai.

Dalykas tas, kad žmonių elgesys susijęs su reikšmėmis, kurios apibrėžiamos *sąveikos proceso metu*, kiekvieną kartą konkrečiai susiduriant su žmonėmis ar daiktais. Reikšmės jokių būdu nėra objektyvūs ar „įgimti“ žmonėms išoriškų reiškinų požymiai. Kaip tik todėl reikšmė negali būti išankstinė motyvuojanti priežastis. Kurti reikšmes – tolygu nepaliojama tęsti, arba praktiškai interpretuoti simbolius. Taigi, jeigu atsižvelgsime į aktyvų ir reflektvų interpretacijos, kaip „visuomenės“ pagrindo, pobūdį, reikšmės nėra *tik šalutinis* dalykas.

Kadangi reikšmės yra nuolatos kuriamos, svarbu suprasti *procesą*, reikšmių susidarymo *vyksmą*. Reikšmių negalima mechaniškai kaupti

susumuojant, sakykim, sociologinių apklausų metu gaunamas „nuomones“. Reikšmių atsiradimas yra abipusiškas, interpretacinis socialinės sąveikos procesas. Apibrėžiant reikšmes svarbu suprasti kitų dalyvaujančių asmenų suinteresuotumą, jų pasirinkimo situacijas.

Trečia, ši kryptis leidžia geriau atsižvelgti į konkretų *abipusių lūkesčių* kontekstą, kaip socialinio veiksmo pagrindą, ir – kartu su veikiančiais žmonėmis – pakartoti vaizduotėje galimas jų pasirinkimo elgesio kryptis (tai – esminė stebėjimo dalyvaujant sąlyga).

Ketvirta, visi minėti ypatumai leidžia tirti individualų patyrimą, savimonės identiteto raidą, socialinių sąveikų mainus ir gyvenimo istorijas, visiškai nesibaiminant, kad individualiojo atvejo tyrimai gali būti apibrėžiami kaip sociologams netinkama tematika (vertingas klasikinis pavyzdys – Agnes tyrimai; žr. Garfinkel 2005; 5 sk.)

Jau vien šie paminėti aspektai leidžia suprasti, kodėl mikrosociologija įtraukiama į „teisėtą“ sociologijos istoriją. Šiuo požiūriu klasikinis įteisinimo tekstas yra Randallo Collinso straipsnis „Makrosociologijos mikropagrindai“ (Collins 1981), kuris, pamažu apsiratus su naujomis idėjomis¹⁰, leidžia įvairiapusiškiau panagrinėti ir atvirksčią priklausomybės ryšį – makrosociologinius mikrosociologijos pagrindus (Fine 1991).¹¹

Šio ryšio aptarimas sociologams yra nau-

⁹ Veikiantys asmenys *įvardija sau patiems* reiškinius, su kuriais jie kiekvieną kartą susiduria; t.y. jie komunikuoja patys su savimi, atsižvelgdami į konkrečias situacijas, aktyviai atrinkdami, pertvarkydami, modifikuodami, keisdami reikšmes. Vadinasi, socialinės sąveikos procesai, atsižvelgdami į abipusiškus lūkesčius, nepaliojami apibrėžia ir patvirtina arba nepatvirtina reikšmes. Interpretuojamų reikšmių kūrimo procesas ir yra „visuomenės“, kitaip sakant, aktyviai išsaugomos arba neišsaugomos *socialumo* formos.

Konvencinės sociologijos ir socialinės psichologijos požiūriu, žmogus yra *socialus*, nes jis – socialinės rūšies narys, kuris atsako kitiems žmonėms, atliepdamas socialines paskatas, diegdamas savo grupės struktūrinius požymius. Simbolinio interakcionizmo požiūris į žmogų visiškai kitoks. *Socialumas* suprantamas daug gilesne prasme. Žmogus įsitraukia į socialinę sąveiką su savimi, pateikdamas nuorodas sau pačiam ir atsakydamas į jas. Žmogaus veiksmo ištakos – interpretavimas, kurį skatina saviroda: „Šiuo požiūriu įsitraukęs į savirodą žmogus yra ne tik atsakantis, bet ir veiksnus organizmas, formuojantis veiksmo kryptį pagal dalykus, kuriuos jis įvardija, bet ne tik pagal atpalaiduojantį atsaką į tam tikrus jo struktūrą įtakojančius veiksnus.“ (Blumer 1998; 153)

¹⁰ Visus makroreiškinius, pasak Collinso, reikia „išversti“ į mikroįvykių derinius. Negana to, sociologinė teorija turi atsakyti terminologijos, kuri vartoja tokias sąvokas, kaip „normos“ (op. cit.; 991).

¹¹ Teorinis perėjimo iš mikro sąveikos į makro sąveiką modelis neretai laikomas vienu svarbiausių ar netgi svarbiausių uždavinių, kurių turi įgyvendinti socialinė teorija. Kadangi per tam tikrą istorinės raidos laikotarpį visiškai išsiskiria *makro-* ir *mikro-* kryptų sociologijoje objektas, tai nuo XX a. 8-ojo dešimtmečio dažnėja pastangos (ypač amerikiečių sociologijoje) integruoti šias dvi kryptis (Kemeny 1976; Collins 1987; Collins 1988; Alexander and Giesen 1987; Eisenstadt and Helle 1985; Helle and Eisenstadt 1985). Tačiau drauge egzistuoja ir visiškai priešingi požiūriai: pavyzdžiui, reflektviosios sociologijos kūrėjai pastarąjį uždavinį ir kitus „grynosios“ teorijos ir metodologijos uždavinius vadina „objekto neturinčios teorijos“ pavyzdžiais (Bourdieu 2003 206).

dingas, nes skatina kritiškiau panagrinėti *organicistinę* savo paveldą, *holistinę* sąvokų istoriją, o ypač pozityvistinę *socialinių faktų* koncepciją. Tikėtina, kad vienas teigiamiausių šio nagrinėjimo rezultatų gali būti kokybiškai naujas *empirinės srities* apibrėžimas. Empirinės srities tikrovė, nusi-metusi privalomą priežastingumo schematiką, o kartais netgi mistiką, galėtų sugrįžti prie laisvesnės tikimybių, netiesioginiais ryšiais susijusių su giluminėmis pažinimo metaforomis, sampratos.

Nors kasdienio elgesio, kaip betarpiškų sąveikų situacijų, tyrimai yra platesnių socialinių struktūrų pagrindas, o tai gali būti pagrindinis argumentas, raginantis neskirti šių dviejų objek-tinių sričių, vis dėlto metodiškas smulkių sąveikų nagrinėjimas yra gana autonomiška sritis ir atskleidžia daugelį dalykų, kuriuos dažnai išlei-džia iš akių tradiciniai sociologiniai tyrimai.

Ko gero, netikėčiausi yra *šnekos sociologijos* atradimai – neverbalinės komunikacijos būdai, kurie, pavyzdžiui, gestai, veido išraiškos, įskai-tant tokius subtilius dalykus, kaip akių mirksėjimas, kūno judesiai, emocinės raiškos nuorodos, tylos užuominos ir pan., sudaro potencialius so-cialinių sąveikų išteklius.¹²

Kaip rodo XX a. sociologijos raida, *tyrimo* samprata (iki paskutiniųjų amžiaus dešimtmečių) dažniausiai siejama su įvairaus pobūdžio apklau-somis, eksperimentiniais projektais, statistine analize, formaliais, struktūrizuotais interviu. Ir priešingai, vadinamasis *naraciniai* socialinių mokslų raidos aspektai pamažu įteisina nestruk-tūrizuotą interviu, etnografinius „stebėjimo da-lyvaujant“ ir istorinius tyrimus, diskurso ir reto-

rinę analizę. Atsisakius formalių metodinių procedūrų, nesibaiminama interpretacinio laisvumo, kurį savo ruožtu mėginama santykiškai suvaržyti įvairiais tarpdalykiniais pažinimo būdais. Šis gana trumpas laiko tarpelis atskleidžia, kad teks-tai (tiek socialiniai, tiek intelektualiniai) rašomi ir skaitomi *skirtingai*, atsižvelgiant į lyties, etninių, klasinių ir kitų požymių raišką. Šis *neutraliojo mokslo* normas neigiantis bruožas šiandieną jau nekelia pernelyg didelio skepticizmo:

„Daugiau kaip tris dešimtmečius socialinių mokslų srityse vyko tyli metodologinė revoliucija. Sunyko dalykinės ribos. Suartėjo socialiniai ir humanitariniai mokslai rinkdamiesi interpretacinę, kokybinę tyrimo ir teorijos koncepciją. Nors šios kryptys nėra naujos, stebina socialinių mokslų ir gretimų sričių „kokybinės revoliucijos“ apimtis.“ (Denzin, Lincoln 2003a; ix)

Taigi aktyvūs „naracinio posūkio“ dalyviai gretina *kokybinę* ir *interpretacinę* tyrimo puses, nu-rodydami metodologinių pokyčių spartą. Visa tai nekelia didelio nusistebėjimo, jeigu prisiminsi-me, kad XX a. socialinių mokslų raida atsklei-džia intelektualinės „pusiausvyros dėsnio“ pažeidi-mus, t.y. laipsnišką sociologinių ir filosofinių pro-blemų, mįslių, teorinių paradoksų „ištrynimą“. Pseudo–eksperimentinės socialinių mokslų ša-kos, paviršutiniškai atspindėdamos gamtotyros metodo griežtumą, visiškai susiaurina dalykinę sritį ir metodines procedūras. Dar daugiau: beveik neginčijamas darosi šių minimalistinių pro-cedūrų ir sociologijos tapatinimas. Kalbant vaiz-džiai, vienintelio sociologijos klubo narių marš-kinėliai, kuriuose pavaizduoti kiekybinių tyrimų ir procedūrų ženklai, tampa savaime suprantama profesionaliojo darbo kriterijais ir ištekliais.

¹² Istoriskai skirtingi trys teksto–diskurso analizės būdai: kiekybinė *kontent* analizė, struktūralistinė *semiotinė analizė*, būdinga literatūros kritikai, ir *naracinė diskurso analizė*. Pastaruoju atveju pasitelkiama prielaida – visi tiriami dokumentai yra socialinės konstrukcijos. Taigi tekstai yra socialiniai faktai, kuriuos kuria socialiai organizuoti šnekos būdai. Kaip tik todėl *kontent analizė* nėra tinkamas tyrimo būdas, kadangi ji *sudaiktina* savaime suprantamus pagrindo lūkesčius ir atitinkamą interpretacinį procesą, kuris pertvarko šneką į tekstą. Svarbu tai, kaip asmenys vartoja kasdienes žodžius ir terminus sąveikau-dami su kitais asmenimis. Kokybinė šnekos analizė siekia atskleisti rutininius socialinių sąveikų pagrindus ir socialinių reiškinių susidarymo procesus. Pagrindinė išvada ta, kad tekstinių dokumentų kilmė – sudėtinė ir kaip tik todėl dažnai „nepastebima“.

Šnekos analizės ištakos – etnometodologiniai Harvey Sackso darbai: žr.: Sacks 1972; Sacks 1992; Sacks; Schegloff; Jefferson 1974; Schegloff 1992; Wieder 1974; Silverman 1998.

Kaip tik todėl nepastebimai išnyksta klausimai apie patį metodą, jo paskirtį, tikslus, socialinio patyrimo reprezentavimą, tyrimo etiką, gautų rezultatų „faktiškumą“ ir t.t.¹³

Nors sociologai iki paskutiniųjų XX a. dešimtmečių iš esmės kritiškai nesvarsto analitinės gamtotyros modelio vertės, vis dėlto didėja nepasitenkinimas „privaloma“ socialinių mokslų kryptimi, kuri, kaip teigia kritikai, pertvarko empirinę tikrovę taip, kad ji atitiktų išankstinius sumodeliuotos tikrovės liejinius. Nuo 7-ojo dešimtmečio gerokai dažniau svarstomi kiekybinių tyrimų meto-

dų trūkumai, nes „pagaliau“ suprantama, kad tikrovė egzistuoja ne metoduose, kuriuos naudoja sociologai, o empirinėje kasdienybėje.¹⁴

Kaip tik todėl kokybinė metodologija remiasi nuostata, kad „išorinis“, grindžiamas moksliniu metodu, stebėjimo būdas yra netinkamas. Socialinių prasmės reiškinių susidarymą geriausiai atskleidžia konkrečioje socialinėje aplinkoje dalyvaujantis veikėjas, tariant etnometodologų žodžiais, – *narys*. Simbolių vartojimas socialinėse sąveikose rodo, kad tyrėjui svarbu suprasti, *kaip* kuriama simbolių, kuriais manipuluojama, prasmė.

¹³ Nors XX a. viduryje Thomą Kuhną stebina „<...> dažni sociologų atviri nesutarimai dėl mokslinių problemų bei metodų pagrįstumo ir jų mastas (Kuhn 2003; 10), vis dėlto mažai tesiginčijama kaip tik dėl pozityvistinio sociologijos klubo simbolių ir emblemu, kuriais „šventai“ tebetikima. Žinoma, nelygu, apie kurią visuomenę ir profesinę terpę kalbama, nes diferencijuotose terpėse greta viena kitos egzistuoja sociologinės, psichologinės, antropologinės kryptys, į pirmą vietą keliančios koncepcinio–etnografinio tikrovės supratimo svarbą.

¹⁴ Šiuolaikinės socialinės teorijos, ypač po vadinamojo post-Wittgensteino lingvistinio posūkio, įtraukia naujas sąvokas, kurios rodo vykstančių intelektualinių pertvarkymų kryptingumą. *Gyvenamasis pasaulis* – sąvoka, kurią vartoja Jürgenas Habermas. Anthony Giddensas pasitelkia terminą *praktinė sąmonė*, Michelis de Certeau – *kasdienio gyvenimo praktikos* sąvoką, o Pierre Bourdieu praktiką apibrėžia kaip *habitus*. Henri Lefebvre'as ir Michelis Maffesoli vartoja *kasdienio pasaulio* sąvoką, o Andrew Weigertas, Jackas Douglas išplėtoja *kasdienio gyvenimo sociologijos*, Edwardas Tirykianas bei Johnas Johnsonas – *egzistencinės sociologijos*, Stanfordas Lymanas – *absurdo sociologijos* koncepcijas.

Kasdienio gyvenimo sociologija, savita simbolinės sąveikos teorijų, fenomenologinės sociologijos, reflektvyvosios ir kritinės teorijos krypčių jungtis, galutinai susiformuoja XX a. 7-ame ir 8-ame dešimtmečiuose. Bene didžiausią metodologinį poveikį aptariamųjų krypčių raidai daro Alfredo Schützo *gyvenamojo pasaulio* samprata, o metodiniu požiriu – Cliffordo Geertzo *tankiojo aprašymo* bei kiti supratingi analizės būdai. Kritiškas požiūris į vyraujančias makrosociologines – ypač struktūrinio funkcionalizmo – teorijas skatina daugiau dėmesio skirti *gyvenamojo pasaulio* lygmeniui, t.y. *kasdienybės* prielaidoms, kurios didele dalimi formuoja *socialinę tikrovę* perteikdamos atsitiktinius, individualius, socialiai konstruojamus sąveikų tarp žmonių bruožus.

Kasdienybės sąvoka žymi gana radikalų posūkį: jeigu klasikinės socialinės teorijos suobjektyvina profesionaliojo, neutralaus ir „nepriklausomo“ sociologo statusą, sumenkindamos metodologinį paprastų gyvenamojo pasaulio narių įnašą, tai *praktinės sąmonės* lygmuo apibūdinamas kaip *labai nuovokus* lygmuo, o kasdienybės veikėjas laikomas „profesionalių“ sociologu, konstruojančiu *intersubjektyviojo pasaulio* bruožus.

Kasdienio gyvenimo sąvoką nelengva apibrėžti jau vien dėl to, kad ji – savaime suprantama, neabejotina, rutininė, normali tikrovė. Įvairios šios tikrovės atkarpos, fragmentai, nuorodos sudaro neištirtą ir neretai prieštarinę sveiko proto sritį. Formalūs ir abstraktūs tyrimo būdai dažnai neįstengia aprašyti atsitiktinių, situacinių ir kintančių šios tikrovės formų. Todėl *kasdienio gyvenimo* sąvoka sietina su interpretaciniais, mikrosociologiniais analizės būdais. Kritiškesnės kryptys tiria *kasdienio gyvenimo erdvės* atsparumą, gebėjimą priešintis technicizmo nuostatoms bei instrumentiniams šių dienų racionalizacijos procesams. Plačiąja prasme šis terminas žymi *veiksnią, kūrybišką* socialinę aplinką, kurioje kasdieną užmezgamos, kuriamos ir atkuriamos įvairaus pobūdžio sąveikos. *Socialinė tikrovė* perteikiama kaip *subjektyvių* bei *intersubjektyvių prasmų*, kurias kasdieną plėtoja socialiniai veikėjai, konstrukcijos. Šiuo požiūriu ontologinį visuomenės statusą sudaro praktiniai – trapūs ir iš dalies atsitiktiniai – prasmės konstravimo procesai. *Gebėjimas praktiškai tęsti* yra organizacinis santykiškai patvarių socialinių ryšių pagrindas. Mikrolygmens sąveikos ir jų pertvarkymas siejamas su įvairių simbolių, kultūrinių ir materialinių išteklių *struktūrizacijos* (A. Giddenso terminas), *tipifikacijos* (A. Schützo terminas) galimybėmis. Dalykas tas, kad kasdienis pasaulis yra ir *subjektyvus/egzistencinis* ir *objektyvus/struktūrizuotas*. Struktūrizacijos, arba tipifikacijos, yra tikėtini, savaime suprantami įvykiai, su kuriais susiduriame konkrečiose socialinėse situacijose. Nors struktūrizacijos esti *savaime suprantamų, normalių* įvykių lūkesčiai, vis dėlto žmonėms būdingas gebėjimas keisti tipiškus lūkesčius ir savo santykius su kitais asmenimis. Kaip tik todėl metodologiniu požiūriu svarbu tirti santykius tarp įvairių struktūrinių išteklių ir gebėjimo prižiūrėti šiuos išteklius įvairių socialinių situacijų aplinkose (sakykim, E. Goffmano dramaturgijos teorijoje vartojamas specialus terminas – *įspūdžių valdymas*).

Apibendrinant galima teigti, kad pagrindine kasdienio gyvenimo sociologijos paskirtis yra a) nagrinėti simbolinius *socialinių reprezentacijų* – tarpiško ir netarpiško *savęs pateikimo* – apibrėžimus, b) tirti žmonių elgesio būdus, c) aprašyti diskursyvas socialinio gyvenimo praktikas, įskaitant skirtingas žinojimo formas, kurias sudaro verbaliniai ir neverbaliniai socialinės komunikacijos būdai.

Kaip minėta, įprastų apklausų ir statistinės analizės nebepakanka. Todėl į sociologų žodyną dažniau skverbiasi etnografiniai dalyvaujančio stebėjimo, neformaliojo interviu, detalaus, „tankiojo“ aprašymo būdai. Be to, kokybinis požiūris, kitaip negu pozityvistinės tradicijos atveju, nėra susiaurinamas tik į procedūras. Svarbu turėti „gerą akį“: pliuralistinius teorinius įgūdžius, skeptišką nuostatą, vaizduotę, interpretacinį lankstumą, pagarbą atsitiktinumo veiksniams, kintančių situacijų savivoką, tinkamo stiliaus panaudojimą. Kadangi nepasitikima visais pernelyg nutolusiais „faktais“, didesnis dėmesys skiriamas subjektyviojo laiko konstravimo ir konkrečios vietos/situacijų veiksniams, glaudžiai susijusiems su *praktiniais* žmonių veiksmams.

Simbolinės sąveikos apibrėžimas yra situacinis prasmės kūrimas. Suprasti šį procesą – lygu suprasti naracinę socialinės tikrovės kilmę. Kasdieniai stebėjimo būdai reikalauja sisteminių stebėtojo įgūdžių, kurie leistų įtraukti ir sudėtingiausią (sveiko proto požiūriu, *įprasčiausią*) medžiagą – diskursyvią šnekos ir retorinių jos formų analizę. Simbolinė išgyvento patyrimo išraiška yra *procesinis* rezultatas. Vadinasi, svarbu suprasti šį procesą tarsi „iš vidaus“, nevenigiant praplėsti įvairių naudojamų būdų skalę.

Minėti metodologiniai pokyčiai rodo, kodėl radikalčiai suabejota „savaiame suprantamu“

kiekybinių tyrimų statusu.¹⁵ Pagrindinė priežastis – pernelyg ilgai nekvestionuojamas *subjekto–objekto* santykis. Dialoginis *subjekto–subjekto* santykis keičiamas objektyvistinėmis kiekybinių tyrimų procedūromis, kurios sąmoningai vengia kūrybiškos *įtampos* tarp subjektyviųjų ir objektyviųjų analizės pradų.

Kai kurie papildomi metodologiniai aspektai

Gali susidaryti įspūdis, kad kokybinio tyrimo būdai yra pernelyg „filosofiški“ arba „retoriški“. Tačiau šitaip teigti – tolygu atsiriboti nuo istorinio ir metodologinio sociologijos paveldo. *Kokybinė analizė*, kaip empirinis, realistinis, sudėtinis tikrovės pažinimo būdas, būdinga sociologijai nuo disciplinos susiformavimo pradžios. Tiesa, dabar dažniau kalbama apie *kokybinius metodus, lauko metodus, kokybinius tyrimus*. Ir vis dėlto skirtumai tarp šių apibrėžimų – nežymūs. Šie terminai dažnai vartojami kaip sinonimai. Esminis skirtumas tas, kad, aptariant metodus, dažniausiai skiriami duomenų rinkimo tipai arba šaltiniai (nestruktūrizuotas interviu, stebėjimas dalyvaujant ir pan.). Nors pastebimas ryškus optimizmas, susijęs su naujais tyrimo būdais, tačiau *kokybinis tyrimas* yra problemiška samprata: „<...> optimistinį žvilgsnį temdo supratimas, kad formalios kokybinės analizės sąvoka – oksimoro-

¹⁵ Nors konkrečiais atvejais naudojamo kiekybinių tyrimų metodo apibūdinimas rituališkai nurodo maždaug „4 %“ paklaidą, tačiau – dėl neįvardinto socialinio konteksto poveikio, nekontroliuojamų aplinkos sąlygų, šalutinių kintamųjų dydžių, autobiografinių sandų, vertybinių dėmenų ir pan. – „paklaida“ yra gerokai didesnė netgi už pačią *paklaidos* sampratą. Dažnai neaišku, ar tokių metodų naudojimas leidžia kalbėti apie „pusę“, „trečdalį“ ar „ketvirtadalį“ tiesos. Dar daugiau: šioji tiesa esti *tik* metodinių procedūrų rezultatas, ką jau kalbėti apie *sociologinę* tiesą, kaip diskursyvių procesą, kurio „paklaidas“ kartais gali lemti numanomi arba visiškai atsitiktiniai pašnekesio, dialogo arba rašymo veiksniai.

Nuosakus sociologas, atsižvelgdamas į sunkiai sutaikomą pastarųjų dešimtmečių priešpriešą tarp *kiekybinių* ir *kokybinių* tyrimų metodų, neabejotinai turi padaryti išvadą, kad tinkamiausia – laikytis „aukso vidurio“, t.y. derinti pirmuosius su antraisiais ir, atvirkščiai, antruosius su pirmaisiais. Tai, ko gero, sparčios tikslųjų ir gamtos mokslų raidos sukurta iliuzija, kurią dažnai lemia *suinteresuotas* požiūris. Kad ir kokios gražios būtų iliuzijos, šiedu žaidimai žaidžiami atskirai (nors sociologiniame sveiko proto pasaulyje gajus stereotipas, kad Pierre Bourdieu yra kiekybinės–kokybinės pusiausvyros pavyzdys, aiškių ir įtikinamų procedūrinių taisyklių vis tik stinga).

Gyvenimo patyrimas (kurį sociologinės apklausos įvardija kaip „empirinius“ indikatorius – „atsakymus“ į pateikiamus anketos klausimus) yra *interpretacinis procesas*. Tai aktyvus ir emocinis *naracijos ieškojimas*, atviras, kintantis *siužeto kūrimas*, kuris neturi dėsningų racionaliuųjų koordinacių. Priešingai, jis priklauso nuo daugelio atsitiktinumų. Esami pasakojimų *siužetai* neturi *vienintelės prasmės*, o juo labiau linijinės priežasties–padarinio krypties. Šios prasmės yra ne už gyvenamojo pasaulio – teoriniame diskurse, arba apklausų formose, bet ikiteoriniuose komunikacinio veiksmo diskursuose.

nas. Šiandieną ji apima įvairias ir dažnai prieštaringas reikšmes ir stereotipus“ (Ragin, 1994; 4).

Istorinės kokybinių tyrimų šaknys – įvairūs Čikagos mokyklos tyrimai 3–iame ir 4–ame XX a. dešimtmečiuose, o taip pat antropologiniai „lauko metodai“, kurių paskirtis – tirti *svetimas* kitų kultūrų ir bendruomenių tradicijas.¹⁶ „Svetimo“, „kito“, „nepažįstamojo“ tematika būdinga ir formaliajai Georgo Simmelio mikrosociologijai. Etnometodologiniai Haroldo Garfinkelio eksperimentai taip pat remiasi „svetimomis“ prielaidomis, kurios kelia nerimą savaime suprantamoms sveiko proto nuostatoms.¹⁷

Kadangi kokybinių tyrimų samprata apima įvairias disciplinas, dalykines sritis ir netgi skirtingas metodologijas, įskaitant pozityvizmą, postpozityvizmą, poststruktūralizmą ir įvairias hermeneutines kryptis, tai Normanas Denzinas ir Yvonna S. Lincoln (tiesa, kalbėdami apie Šiaurės Amerikos atitinkamų sričių raidą) skiria septynis istorinius tarpsnius, kurių principai šiandieną persidengia ir sudaro eklektišką visumą. Tai: tradicinis (1900–1950), modernusis, arba auksinis (1950–1970), neaiškių žanrų (1970–1986), reprezentacijos krizės (1986–1990), postmodernus, eksperimentinių ir naujųjų etnografijų (1990–1995), posteksperimentinio tyrimo (1995–2000) ir dabartinis–ateities (2000–) tarpsniai. Jei-

gu postmodernus tarpsnis buvo susijęs su literatūriniais ir retoriniais tropais bei naracine nuostata, etnografiniais pasakojimo būdais, neigiant privilegijuotus metodo arba teorijos pasirinkimus, tai ateitis sietina su moralės diskursu. Dabar mėginama „<...> susieti kokybinius tyrimus su laisvos demokratinės visuomenės viltimis, reikmėmis, uždaviniais ir ketinimais“ (Denzin, Lincoln 2003b; 5)

Metodologiniu požiūriu radikali pereinama įgyvendinama 7–ame dešimtmetyje, kai Cliffordas Geertzas programiškai formuluoja *tankiojo aprašymo* koncepciją, kuri, kritikuodama pozityvistinę antropologiją, kuria retorinį–konstrukcionistinį mokslo modelį (Geertz 1973). Čia *kultūros* samprata lyginama su *teksto* sąvoka. Kultūra esti *tinklai*, kuriuos gali suprasti ne eksperimentinis mokslas, siekiantis nustatyti dėsnius, bet interpretacinis mokslas, analizuojantis prasmes. Kadangi žmonių elgesys esti *simboliniai veiksmai*, antropologiškai analizuoti kultūrą – tolygu pasitelkti literatūrinę *teksto kritikos* priemones, klasifikuoti reikšmių struktūras, nustatyti jų socialinę kilmę ir svarbą.

Kartu įteisinamas įdomus ir vertingas metodologinis principas. Visi, kurie rašo tekstus, nustato ne faktus, o *interpretuoja kitų interpretacijas*. Išimtis negali būti ir *interpretuojančio tyrėjo*

¹⁶ Atkreiptinas dėmesys į originalią *pragmatizmo* filosofiją, kuri susiformuoja JAV ir tampa bene daugiausia žadančiu sociologiniu empiriniu projektu. Nors „pusė“ mikrosociologijos tradicijos kyla iš fenomenologinių Europos paveldo šaknų, kita „pusė“ – unikali pragmatizmo tradicija, kurios šiuolaikiškas atgimimas sietinas, pavyzdžiui, su Richardo Rorty postmodernizmu. Neopragmatizmo krypties šalininkas Hansas Joasas įrodinėja, kad būtent Čikagos mokykla pertvarko pragmatizmą į socialinių mokslų teoriją ir metodą, kuriuos jis aptinka jau Williama Thomas, Roberto Parko ir Johno Dewey veikaluose (Joas 1987; 97). Be to, pragmatizmas nagrinėja *žinojimo* kaip *savaime suprantamo* reiškinio problematiką, kuri vėliau darosi pagrindinė mikrosociologijos krypties tema. (Plačiau apie tai žr.: Valantiejus 2004a; 762–4) Atsižvelgiant į tai, kas pasakyta, suprantamas darosi Randallo Collinso apibrėžimas, nurodantis, kad mikrosociologija „<...> nėra tik Amerikos tradicija, tačiau ją mes išplėtojome geriausiai“; mikrointerakcionizmo ir interpretacinė sociologija tęsiasi nuo Charles Horton Cooley, W. I. Thomas, George Herberto Meado iki Haroldo Garfinkelio ir etnometodologų ir t.t. (Collins 1994; 242).

¹⁷ Tarkim, studentų buvo paprašyta įtraukti pažįstamą žmogų ar draugą į įprastą pokalbį ir, neprasitarant, kad tai, ko prašo eksperimentuotojas, yra kažkas neįprasto, primygtinai reikalauti, kad asmuo paaiškintų savo banalių pasakymų prasmę. Studentams bakalaurams buvo skirta kita užduotis: savo namuose stebėti (nuo penkiolikos minučių iki valandos) savo elgesį, darant prielaidą, kad jie yra nuomininkai. Jiems nurodyta nekeisti šios prielaidos. Studentų atskaitos kupinos nustebimo, sutrikimo, sukrėtimo, nerimo, sumišimo ir pasipiktinimo nuorodų, o taip pat įvairių šeimos narių kaltinimų, kad studentas elgiasi negarbingai, neapgalvotai, savanaudiškai, bjauriai ar nemandagiai. Šią nuostatą buvo sunku išlaikyti ir įgyvendinti.

Šie eksperimentai atskleidė paties elgesio, proceso, procedūrų, subjektyvių dėmenų ir kontekstinio žinojimo, kaip supratimo išteklių, svarbą. (plačiau apie tai žr. Garfinkel *op. cit.*; 2 sk.).

patyrimas, jo socialinės sąveikos. Jeigu tyrėjas nori suprasti *kitus*, svarbu jo mintys, jausmai, kūno judesiai, gestai.

Kaip tik todėl „kokybinis metodas“ yra *tęstinė* procedūra, parankinių klausimų ir atsakymų plėtojimas, bet ne reguliuojančios taisyklės. Žodis „tęstinis“ yra apgaulingai paprastas. Dalykai, kad mokslinis (išoriškas) tyrimas toli gražu nėra vienintelis šaltinis, kuris grindžia kelių praktikai. Praktinis pažinimas įgyjamas įvairiais subjektyviojo, interpretacinio pažinimo būdais. Todėl kiekybinis ir kokybinis tyrimo būdai sunkiai suderinami arba visai nesuderinami (nors esti įvairių krypčių, įskaitant Ajovos simbolinio interakcionizmo šaką¹⁸).

Kokybiniais tyrimais ypač susidomėta pastutiniaisiais XX a. dešimtmečiais. Tačiau vargu ar šiandieną galima pateikti aiškų, apibendrintą apibrėžimą. Pliuralistiniai, individualūs, atsitiktiniai kokybinių tyrimų aspektai veikia sudaro daugią daugiausia impresionistinę nuojautą, kuri galbūt neleidžia apsigauti sprendžiant apie tokio pobūdžio tyrimus. Jų koncepcinės šaknys – įvairios. Ir vis dėlto galima skirti kai kuriuos būdingus metodinius bruožus. Tai: a) aprašomojo pobūdžio duomenys, kurių šaltiniai įvairūs – nuo interviu iki tiesioginio stebėjimo („stebėjimo dalyvaujant“); b) sakytinės ir rašytinės kalbos analizė; c) specialiųjų vaizdo ir garso priemonių panaudojimas; d) dokumentų, kultūros įrašų ir artefaktų analizė; e) fenomenologinės ir etnometodologinės procedūros. Daugėjant šal-

inių matyti, kad „kokybinių tyrimų“ apibrėžimas darosi vis labiau neaiškus.

Pagrindinė problema yra *duomenų statusas*. Ar, sakykim, „stebėjimas dalyvaujant“ gali išvengti vadinamųjų *ad hoc* arba *sveiko proto* nuostatų? Galbūt čia galėtų padėti geras teorinis įdirbis? Aišku, kad nuo teorinės veiklos pabėgti negalima:

„Magnetofono įrašų ir stenogramų analizė, kaip ir kitais duomenų rinkimo atvejais, susijusi su tyrimo problema, kuri remiasi konkrečia teorine kryptimi. Garso ar vaizdo įrašų, kaip ir lauko įrašų, šifravimas didžiąja dalimi yra teorinė veikla.“ (Silverman, 2003; 356)

Kokybiniai (čia – *sąmoningai šališki*) aspektai įtraukiami į empirinių duomenų šifravimo veiklą, nes kritinės, teorinės, švietėjiškos veiklos dalis yra socialinis veiksmas, kuris vadovaujasi, kalbant griežtai, abejotina metodologine nuostata: į tikrovę privalu žvelgti nepriviligijuotą, įvairiais atžvilgiais varžomą, eksploatuojamą, skriaudžiamą, ignoruojamą žmonių ir socialinių grupių akimis. Nors tradiciniai sociologijos tyrėjai tokią nuostatą vertina labai skeptiškai, tačiau vis dėlto reikia pripažinti: ji leidžia visapusiškiau, kritiškiau ir supratingiau nagrinėti kompleksiskus galios ir šiuolaikinės demokratijos formų ryšius. Šitaip geriau atsiskleidžia „savaimė suprantamų“ socialinių skirtumų, kitokios minties ir elgesio būdų požymiai.

Iš anksto „parengta“ teorinė schema linkusi niveliuoti socialinės tikrovės sudėtingumą. Kaip tik todėl, sakykim, etnometodologai stengiasi

¹⁸ Po II-ojo pasaulinio karo simbolinis interakcionizmas skilo į dvi mokyklas. Čikagos mokykla, vadovaujama Herberto Blumerio, plėtojo filosofinę ir interpretacinę socialinę psichologiją, tuo tarpu vadinamoji *Ajovos mokykla*, vadovaujama Manfordo Kuhno (1911-1963) – empiristinę biheivioristinę psichologijos kryptį. M. Kuhnas, vadovaudamasis loginio pozityvizmo idėjomis, bandė sukurti formalizuotą ir struktūrizuotą simbolinio interakcionizmo koncepciją, kuri remtųsi universaliais socialinio elgesio aiškinimo elementais, siejamais su tikrinimo ir numatymo metodika (Kuhn 1964). Priešingai negu H. Blumeris, M. Kuhnas teigė, kad simbolinio interakcionizmo idėjas svarbu tikrinti pasitelkiant kiekybinio pobūdžio empirinius metodus, įskaitant eksperimentus, statistinę analizę, apklausas, antrinę apklausos duomenų analizę, etnometodologinius kriterijus, laboratorines procedūras. Po M. Kuhno mirties Ajovos mokyklos vaidmuo susilpnėjo. Tačiau esti bandymų atgaivinti šią mokyklą (Diekema *et al.* 1996; Fine 1993; Couch 1992), kaip ir anksčiau, pabrėžiant ne dalyvaujančiojo stebėjimo, bet išorinio stebėjimo veiksnį, o taip pat duomenų rinkimą ir universalus pobūdžio metodologinius principus. Tuo tarpu H. Blumeris kritiškai vertina techniniu požiūriu nepriekaištingo, tačiau viopusiško *scientizmo* respektabilumą. Scientistinės, t.y. eksperimentinės, instrumentinės, kiekybinės tyrimo procedūros viopusiškai sutelkia dėmesį į objektą, tačiau neatsižvelgia į *santykį su subjektu*. Todėl H. Blumeris linkęs svarstyti metodologines *supratimo* problemas. Jeigu M. Kuhno modelis orientuojamas į struktūras, tai H. Blumerio – į procesus.

suprasti bendrąjį lūkesčių pagrindą, kaip bendruomeniškai tinkamus išteklius, kuriais remdamesi konkrečios socialinės aplinkos nariai konstruoja savo pasakojimus.

Apibendrinant galima teigti: kokybiniai pažinimo būdai tiesia tiltą tarp *pagrindimo* ir *interpretacinių* procedūrų, kurios dažniausiai būdavo įgyvendinamos atskirai. Artimesnė ar tolimesnė disciplinos ateitis turėtų parodyti, ar priežasties–padarinio ir hermeneutinės–etnografinės procedūros gali turėti bendrus pagrindus. Vienaip ar kitaip, mikrosociologinė *supratingų sąvokų* koncepcija, kuri remiasi neformaliomis naracinio atskleidimo ir tankiojo aprašymo priemonėmis, dabar jau yra neatskiriama, t.y. įteisinta, profesinės veiklos dalis.

O tai svarbu kalbant apie disciplinos perspektyvas. Kalbamuojamu aspektu Lietuvos sociologijos problema yra ta, kad konkrečioje sociologinėje aplinkoje neapmąstyta ir šiuo požiūriu „radikali“ pereiga prie kokybinių metodų gali sukelti trejopus padarinius: 1) įteisinti būdingus neformaliojo interviu ir pan. duomenis, kaip „kiekvbinės medžiagos“ analogą, *tiesiog iliustruojantį* tai, ką iš anksto ir norima pasakyti; 2) vertingus subjektyvumo, kontekstiškumo ir pliuralizmo dėmenis paversti absoliučiu reliatyvizmu, in-

terpretacijos terminą vartojant kaip analitiškai neįpareigojantį „žurnalistinį“ aprašymą; 3) kokybinių tyrimų ir kokybinių metodų sampratas įtraukti į kritišką metodologinių problemų ir procedūrinių taisyklių svarstymą, kurio paskirtis – ieškoti ne lengviausio kelio, atgyvenusius dalykus siekiant pakeisti madingesniais, bet derinti skirtingus, „subjektyvius“ ir „objektyvius“, pažinimo būdus. Pagrindinis epistemologinis rebusas – atrasti ne „teorinį“ analitiko požiūrį, kuris būtų patvirtinamas „empiriniais tyrimais“, bet empirinį veikiančio asmens požiūrį, kuris vadovaujasi įvairiopais tikrovės konstravimo būdais.

Daugelį dešimtmečių sociologai, vadovaudamiesi *teisingais metodais*, pabrėžtinai „taisė“ žmonių nuomones, sveiko proto nuostatas, prietarus, subjektyvius išpūdžius, individualius ir atsitiktinius reikšmių konstravimo ypatumus. Visa tai – *empiriniai* tikrovę konstruojančių žmonių pasakojimai, kuriuos, žinoma, nesunkiai gali ištaisyti pagrindžiamosios dedukcinės schemas. Kaip tik todėl pribrendo laikas susigrąžinti tai, ką disciplina turėjo visą laiką ir ką iš principo naikino metodiško „sociologinio matavimo“ samprata. Kitaip tariant, laikas susigrąžinti naracines – ir subjektyvias, ir kritiškas – sociologinio impresionizmo, t.y. kasdienės šnekos, formas.

LITERATŪRA:

Alexander, Jeffrey C.; Giesen, Bernhard. 1987. “From Reduction to Linkage: The Long View of the Micro-Macro Link” in J. C. Alexander et al. (eds.) *The Micro-Macro Link*. Berkeley: University of California: 1-42.

Blumer, Herbert. 1969. *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Blumer, Herbert. 1998. „Simbolinio interakcionizmo metodologinės nuostatos“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2: 147–156.

Bourdieu, Pierre. 2003. “Refleksyvosios sociologijos praktika”. Kn.: Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loïc J. D. 2003. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją* (iš anglų kalbos vertė Vilija Poviliūnienė). Vilnius: Baltos lankos: 270-319.

Brady, Ivan. 2003a. „Anthropological Poetics“ in Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln (eds.) *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications: 542–89.

Collins, Randall. 1981. “On the Microfoundations of Macrosociology”, *American Journal of Sociology* 86: 984-1010.

Collins, Randall. 1987. “Interaction Ritual Chains, Power and Property: The Micro-Macro Connection as an Empirically Based Theoretical Problem” in J. C. Alexander et al. (eds.) *The Micro-Macro Link*. Berkeley: University of California: 193-206.

Collins, Randall. 1988. “The Micro Contribution to Macro Sociology”, *Sociological Theory* 6: 242-53.

Collins, Randall. 1994. *Four Sociological Traditions*. (Revised and expanded edition of *Three Sociological Traditions*.) New York, Oxford: Oxford university Press.

Couch, Carl J. 1992. “Toward a Formal Theory of Social Processes”, *Symbolic Interaction* 15 (2): 117-134.

Kuhn, Manfred. 1964. “Major trends in symbolic interaction theory over the past twenty-five years”, *Sociological Quarterly* 5, 61–84.

- Dennis, Alex. 2003. "Skepticist Philosophy as Ethnomethodology", *Philosophy of the Social Sciences* 33 (2): 151-173.
- Denzin, Norman. 1992. "Whose Cornerville is it anyway?", *Journal of Contemporary Ethnography* 21: 120-32.
- Denzin, Norman K.; Lincoln, Yvonna S. 2003a. „Preface“ in Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln (eds.) *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications: ix-xiii.
- Denzin, Norman K.; Lincoln, Yvonna S. 2003b. „The Discipline and Practice of Qualitative Research“ in Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln (eds.) *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications: 1-45.
- Diekema, David A.; Couch Carl J.; Powell J. O. 1996. "The third party standpoint, postmodernism and the study of social transactions", *Sociological Perspectives* 39: 111-127.
- Eisenstadt, Shmuel N.; Helle, Horst Jürgen (eds.) 1985. *Macro-Sociological Theory: Perspectives on Sociological Theory*, Vol. 1. London: Sage.
- Helle, H. J.; Eisenstadt, S. N. (eds.) 1985. *Micro-Sociological Theory: Perspectives on Sociological Theory*, Vol. 2. London: Sage.
- Joas, Hans. 1987. „Symbolic Interactionism“ in Anthony Giddens and Jonathan Turner (eds.) *Social Theory Today*. Stanford, California: Stanford University Press: 82-115.
- Fine, Gary Alan. 1991. „On the Macrofoundations of Microsociology: Constraint and the Exterior Reality of Structure“, *Sociological Quarterly* 32 (2): 161-78.
- Fine, Gary Alan. 1993. "The sad demise, mysterious disappearance and glorious triumph of symbolic interactionism", *Annual Review of Sociology* 19: 61-87.
- Garfinkel, Harold. 2005. *Etnometodologiniai tyrimai* (vertė Algimantas Valantiejus). Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gellner, Ernest. 1993 [1992]. *Postmodernizmas, pratas ir religija*. Vilnius: Pradai.
- Giddens, Anthony (with the assistance of Karen Birdsall). 2001. *Sociology. Fourth Edition*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Kemeny, Jim. 1976. "Perspectives on the Micro-Macro Distinction", *Sociological Review* 24: 731-752.
- Kołąkowski, Leszek. 1993. *Metafizinis siaubas* (iš anglų kalbos vertė Alvydas Jokubaitis). Vilnius: Amžius.
- Kuhn, Thomas S. 2003 [1962]. *Mokslo revoliucijų struktūra* (iš anglų kalbos vertė Ramutė Rybelienė). Vilnius: Pradai.
- Poviliūnas, Arūnas. 2002. „Tyrimas dalyvaujant kaip socialinių inovacijų technologija“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1: 42-50.
- Ragin, Charles C. 1994. "Some Observations on Formal Methods of Qualitative Analysis", *Sociological Methods & Research* 23 (1): 4-22.
- Richardson, Laurel. 2003. „A Method of Inquiry“ in Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln (eds.) *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications: 499-541.
- Sacks, Harvey; Schegloff, Emanuel A.; Jefferson, Gail. 1974. "A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation", *Language* 50 (4): 696-735.
- Sacks, Harvey. 1972. "An Initial Investigation of Usability of Conversational Data for Doing Sociology" in David Sudnow (ed.) *Studies in Social Interaction*. New York: Free Press.
- Sacks, Harvey. 1992. *Lectures on conversation* (ed. by G. Jefferson). Oxford, UK: Blackwell.
- Schegloff, Emmanuel A. 1992. "On talk and its institutional settings" in P. Drew and J. Heritage (eds.) *Talk at work: Interaction in institutional settings*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Silverman, David. 1998. *Harvey Sacks: Social science and conversation analysis*. Cambridge: Polity Press.
- Silverman, David. 2003. „Analyzing Talk and Text“ in Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln (eds.) *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications: 340-62.
- Spradley, James. 1980. *Participant Observation*. New York: Holt Rinehart and Winston.
- Valantiejus, Algimantas. 2004a. *Kritinis sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Valantiejus, Algimantas. 2004b. „Thomas Kuhno istorinė-sociologinė mokslo raidos koncepcija“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1 : 126-35.
- Valantiejus, Algimantas. 2005. „Haroldas Garfinkelis, etnometodologija ir matomų, tačiau nepastebimų reiškinų tyrimai“ kn. Garfinkel, Harold. *Etnometodologiniai tyrimai* (iš anglų kalbos vertė Algimantas Valantiejus). Vilnius: Specialiosios psichologijos laboratorija: i-xxv.
- Wieder, D. Lawrence. 1974. *Language and social reality: The case of telling the convict code*. The Hague, the Netherlands: Morton.
- Woolgar, Steve. 1988. *Science: The Very Idea*. Chichester, UK: Ellis Horwood.

SUMMARY**(THE RULES OF RADICAL MICROSOCIOLOGY)**

Contrary to the popular definition of qualitative research as “the new mode” of cognition we can see qualitative methods as having at its essence the concepts of hermeneutics, pragmatism, and radical microsociology. The focus of this article is on the historical roots of qualitative method and the methodological tension created by the foundational and discursive terminology.

The goal of this paper is to discuss and suggest a need for sociology to more thoroughly integrate micro-sociological insights into its theory and practice. It is from this point of view that we must consider the contemporary “demise” of empiricism and make explicit some substantive connections between the new ways of cognition, i. e. qualitative methods, “post-“ insights, and “radical” microsociological trends.

Within the larger context of sociology as an academic discipline, a growing breach now exist between the proponents of a so-called quantitative epistemology and those who have identified themselves as qualitative researchers. The transformation of recent methodology has been accompanied by a proliferation of qualitative techniques of research. Its focus shifts from foundational at-

tempts to the discursive, contextual, and indexical problems. Supposing that the two ways of cognition are based on different sociological traditions and methodological justifications leads to asking the question posed to us by the dualist context of latter-day sociological inquiry: what are the roots of qualitative research?

This paper begins by arguing that progress towards a fully articulated sociological practice must proceed now from a historically focused analysis of different methodological ideas. The themes and the principles of the classic methodological works of these traditions reveal the plausibility of the claim that the incorporation of their content is central for recent methodology.

The main argument of this article is that the highlighting and criticizing particular arguments relevant to the debate between the quantitative sociologists and the critics of quantitative researches leads to a better understanding of the *radical transformation* of the contemporary critical sociological thought. From the critical point of view the main task is to ensure the proceeding potency to make sociological discourse *negotiable*.

Įteikta 2005 05 10
Pateikta spaudai
2005 06 28

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas,
Sociologijos katedra,
Universiteto 6;
Saltoniškių 58,
Socialinių tyrimų institutas,
Vilnius